

Етнічний вимір політичної ідентичності Дніпропетровська

Метою статті є розкриття особливостей дніпропетровської політичної ідентичності в етнічному вимірі. Доведено, що українці мають найбільш давні історичні корені серед провідних етносів міста. Однією із основних своєрідних історико-генетичних та духовних основ української політичної ідентичності міста виступають культурні та визвольні традиції запорізького козацтва. З'ясовано, що етнічна ідентичність справляє значний вплив на політичну поведінку дніпропетровців, але не має вирішального значення ані у виборчих кампаніях, ані у прийнятті політичних рішень. Визначено, що єврейська політична ідентичність Дніпропетровська виявляє себе у демонстрації лояльності правлячим силам з одночасним наданням неpubлічної підтримки опозиційним; українська політична ідентичність виявляє себе в актуалізації козацького минулого міста, в позиціонування Дніпропетровська як одного із ключових міст в українській історії; російська політична ідентичність, хоча і має глибокі корені в минулому міста, не має помітного вираження в політичному житті Дніпропетровська.

Ключові слова: Дніпропетровськ, етнічний вимір, українська політична ідентичність, єврейська політична ідентичність, російська політична ідентичність, цінності, символи.

Vysotskyi O. Y., D.Sc. in Political Science, Professor, Professor of the Department of History and Ukrainian Studies of National metallurgical academy of Ukraine (Ukraine, Dnepropetrovsk), o.y.vysotskyi@gmail.com

The ethnic dimension of Dnepropetrovsk political identity

The article aims to reveal the features of Dnepropetrovsk political identity in the ethnic dimension. It is found out that ethnic identity makes considerable impact on political behaviour of Dnepropetrovsk residents, but not decisive in any election campaigns, nor in political decision-making. It is proved that Ukrainians have the most ancient historical roots in the city territory among its main ethnic groups. One of the basic distinctive historical and genetic and spiritual foundations of Ukrainian political identity Dnepropetrovsk is cultural and emancipating traditions of Zaporizhzhya Cossacks. It is specified that the Jewish political identity Dnepropetrovsk is shown in demonstration of loyalty to ruling forces with simultaneous not public supporting to the oppositional. Candidates for deputies representing the business interests of members of the Jewish community of Dnepropetrovsk are imposed mainly as representatives of the ruling party. Participation in the political life of the Jewish communities identified pragmatic and national cultural values. However, the election of members of the Jewish community certainly indicates a high level of national and cultural tolerance of townspeople. The Ukrainian political identity is shown in actualization of the Cossack city past, in positioning of Dnepropetrovsk as one of key cities in the Ukrainian history. The historical memory of the Cossack roots of the city was restored historian, archaeologist, ethnographer and academician of the USSR Academy of Sciences D. Yavornitskiy in his work «The History of the Cossacks» and «History of Yekaterinoslav» and thanks to I. Yu. Repinu he became the Cossack symbol of Yekaterinoslav–Dnepropetrovsk. Russian political identity though has deep roots in the city past, does not possess appreciable expression in political life of Dnepropetrovsk. We can talk about the initial formation of the Russian political identity of Yekaterinoslav–Dnepropetrovsk with 1786, when the main initiator of the establishment of H. Potemkin defined it as the third, the southern capital of the Russian Empire, the control center of the colonization process in southern Russia, or when was formally founded the city by Catherine II (Russian empress lay the first stone in the foundation of the Transfiguration Cathedral) in 1787. Most of the Dnepropetrovsk townspeople (65.3%) are carriers of the Soviet and post-Soviet political identity with the usual for her commitment to the Soviet past, a symbol of Soviet symbolic value matrix, demonstrating internationalist approaches, focus on paternalistic relationship and worship to nomenclature employees.

Keywords: Dnepropetrovsk, ethnic dimension, Ukrainian political identity, Jewish political identity, Russian political identity, values, symbols.

Висоцький А.Ю., доктор политических наук, профессор, профессор кафедры истории и украиноведения, Национальная металлургическая академия Украины (Украина, Днепропетровск), o.y.vysotskyi@gmail.com

Етническое измерение политической идентичности Днепропетровска

Целью статьи является раскрытие особенностей днепропетровской политической идентичности в этническом измерении. Доказано, что украинцы имеют наиболее древние исторические корни на территории города среди ведущих его этносов. Одной из основных своеобразных историко-генетических и духовных основ украинской политической идентичности Днепропетровска выступают культурные и освободительные традиции запорожского казачества. Выяснено, что этническая идентичность оказывает значительное влияние на политическое поведение днепропетровцев, но не имеет решающего значения ни в избирательных кампаниях, ни в принятии политических решений. Определено, что еврейская политическая идентичность Днепропетровска проявляется в демонстрации лояльности правящим силам с одновременным оказанием непубличной поддержки оппозиционным; украинская политическая идентичность проявляется в актуализации казацкого прошлого города, в позиционировании Днепропетровска как одного из ключевых городов в украинской истории; русская политическая идентичность, хотя и имеет глубокие корни в прошлом города, не обладает заметным выражением в политической жизни Днепропетровска.

Ключевые слова: Днепропетровск, этническое измерение, украинская политическая идентичность, еврейская политическая идентичность, российская политическая идентичность, ценности, символы.

Багато в чому політична ідентичність Дніпропетровська визначається етнічним складом його мешканців. З дня свого заснування Дніпропетровськ (тоді ще – Катеринослав) складався з трьох основних громад – російської, єврейської та української. Наприкінці XIX ст. за переписом 1897 р. росіяни склали 41,8% (47200 осіб), євреї – 35,4% (39979 осіб), українці – 15,8% (17787 осіб), поляки – 3% (3418 осіб), німці – 1,3% (1438 осіб), білоруси – 1,2% (1383 осіб), татари – 0,6% (726 осіб) [11, с. 74–75]. Як бачимо, на кінець XIX ст. Катеринослав був російсько-єврейським містом за національним складом. Разом ці дві національності склали 77,2% міських мешканців. За мовою ділового та повсякденного спілкування місто з початку свого існування було російськомовним.

З національним складом населення Катеринослава безпосередньо корелювали релігійні погляди. Росіяни та українці разом з білорусами були православними, євреї – іудеями, поляки – римо-католиками, татари – мусульманами. Так, за віросповіданням більшість мешканців міста була православною – 57,8% (65196 осіб), далі йшли іудеї – 36,3% (40971 осіб), римо-католики – 3,5% (3986 осіб), лютерани – 1,1% (1290 осіб), мусульмани – 0,6% (664 осіб) [11, с. 76–77].

Сьогодні етнічний розподіл мешканців Дніпропетровська дещо інший, але він певним чином впливає на політичну ідентичність міста.

З огляду на це, метою статті є розкрити особливості політичної ідентичності в етнічному вимірі.

У нинішньому Дніпропетровську українці за офіційними даними істотно переважають над іншими національностями. За переписом 2001 р. українці в місті склали – 72,55%, тоді як росіяни – 23,51%, а євреї – 0,98% [9, с. 47, 82]. Що стосується віросповідання, то сьогодні переважна більшість віруючих у Дніпропетровську також належить до православ'я. Дніпропетровськ є центром єпархії Української православної церкви Московського патріархату і резиденцією митрополита Дніпропетровського і Павлоградського (з 1993 р.) Іринія (Івана Середнього). Також у місті розташована резиденція митрополита Дніпропетровського і Криворізького Української православної церкви Київського патріархату Адріана (Старини). Доволі показово, що у 2013 р. Дніпропетровська міська рада присвоїла митрополиту Іринію звання «Почесний громадянин Дніпропетровська». Крім нього, жодний з релігійних діячів цього звання не отримував за роки незалежності. На другому місці за чисельністю в сучасному Дніпропетровську є іудеї, яких нараховується близько 6 тисяч.

Переважання українців пояснюється, по-перше, постійним припливом сільського населення з найближчих сіл внаслідок промислового зростання міста в передреволюційні та радянські часи, по-друге, соціальною мімікрією

євреїв та росіян. Що стосується євреїв Дніпропетровська, то ще з 1932 р. при впровадженні паспортів нового зразка з «п'ятою графою» вони масово змінили прізвища та вказали нееврейську національність [5]. Так, за переписом 2001 р. євреями записалися всього 10,503 тис. (0,98% загальної чисельності міста), хоча за даними єврейських джерел, чисельність єврейської громади Дніпропетровська дорівнює від 50 до 60 тис. [3; 4; 22]. За переписом 1989 р. євреїв нараховувалося 37,869 тис. або 3,19% від усього населення міста. Частина росіян Дніпропетровська мімікрувала вже за доби незалежності. Якщо під час перепису 1989 р. городяни, які мали батьків української та російської національності, вказували себе росіянами, то вже під час перепису 2001 р. воліли записуватися українцями.

Незважаючи на офіційне переважання українців серед мешканців сучасного Дніпропетровська, він залишається здебільшого російськомовним. Однією з причин такої ситуації є те, що з початку свого існування Дніпропетровськ формувался як центр управління колонізаційними процесами на Півдні Росії [10, арк. 39–40зв], як третя столиця Російської імперії з відповідними традиціями та символами. Українці, що в радянські часи потрапляли до промислових підприємств, швидко русифіковувалися. Євреї, як до революції, так і після здобуття Україною незалежності, сприяли утвердженню образу міста як такого, що має російські корені. Так, за свідченням єврейських джерел, пам'ятник О.С. Пушкіну в місті в 1901 р. був збудований євреєм Іллею Яковичем Гінцбургом (Еліашем Гінзбургом) [5]. Відкритий у 2004 р. Катеринославський бульвар з'явився завдяки єврейському олігарху Г.І. Аксельроду, пам'ятник якому встановили на цьому ж бульварі.

Проте основний акцент представники єврейської громади завжди робили на тому, щоб перетворити Дніпропетровськ у центр єврейської культури. У 1791 р. імператриця Катерина II видає наказ «Про надання євреям громадянства у Катеринославському намісництві та Таврійській губернії» і вже у 1793 р. до Катеринослава кинулися євреї. До революції представники цієї національності встигли побудувати в місті низку національних навчальних закладів та більше 40 синагог, в роки радянської влади з масовим наступом на релігію більшість із них була зачинена. Зі здобуттям Україною незалежності єврейська громада Дніпропетровська повертає собі низку культових будов та створює нові. Так, були повернуті найбільш стара хоральна синагога «Золота троянда» (1852 р.) на вулиці Шолом-Алейхема (колишня – Єврейська), «Мала» синагога на вулиці Коцюбинського (колишня – Йорданська) та хабарська синагога на вулиці Миронова (колишня – Залізна). У 2012 р. у Дніпропетровську був побудований один із найбільших у світі єврейських громадських центрів «Менора». Центр має площу 50 тис. м² та складається із семи башт у вигляді однойменного єврейського релігійного атрибуту. Очевидно, масштаби побудови цього центру символізують претензії дніпропетровського єврейства на особливу роль не лише в межах України чи пострадянського простору, але й загалом у світі. Про ці претензії побіжно свідчить те, що головний ініціатор створення «Менори» дніпропетровський мільярдер І.В. Коломойський добився свого призначення спочатку президентом Об'єднаної єврейської громади України (2008 р.), а пізніше (2010 р.) – Європейської ради єврейських громад. У даному зв'язку також симптоматично, що головний бізнес-партнер І.В. Коломойського, голова Дніпропетровської єврейської громади та один із основних спонсорів створення «Менори» Г.Б. Боголюбов ще в 2010 р. назвав Дніпропетровськ «єврейською столицею України» [1]. Прагнення до домінування над світом (соціальним, політичним, фізичним і т.п.), до виконання деякої месіанської ролі, що знайшло свій специфічний прояв у діяльності представників єврейської громади міста, є характерним для дніпропетровської ідентичності в цілому. Показовою ілюстрацією цієї риси дніпропетровської ідентичності став вираз «Дніпропетровськ – не перше місто в Україні, але й не друге».

Вплив представники дніпропетровської єврейської громади на політику в Україні здійснюють в основному по-

бічно, через фінансування політичних кампаній різних політичних сил. Як правило, демонструється лояльність правлячим силам, але при цьому надається неопублікована підтримка опозиційним [8]. Так, за свідченням Б.А. Філатова, «помаранчева» революція в Дніпропетровську була фінансово та організаційно підтримана, зокрема, місцевими єврейськими бізнесменами В.В. Єрмолаєвим, Г.І. Аксельродом, І.В. Коломойським [19]. За визнанням останнього, він витратив на «помаранчеву» революцію «до п'яти мільйонів доларів», при цьому також «добровільно-примусово» підтримував В.Ф. Януковича [8]. Кандидати в депутати, які представляють бізнес-інтереси представників дніпропетровської єврейської громади, висувуються, в основному, як представники правлячої партії. Наприклад, у 2010 р. від Партії регіонів були обрані депутатами міської ради член опікунської ради дніпропетровської єврейської громади, голова правління великої будівельної компанії АТЗТ НВО «Созидатель», колишній місцевий діяч НСНУ О.Л. Турчин та директор комунального підприємства «Бюро обліку майнових прав та діяльності з нерухомістю» Дніпропетровської міської ради Г.Л. Гуфман. У 2012 р. до Верховної Ради пройшли І.М. Циркін (Партія регіонів, представляє інтереси великих єврейських бізнесменів В.В. Єрмолаєва та В.М. Шамотія), Я.Я. Безбах (Партія регіонів, представляє інтереси В.М. Пінчука, одного із основних спонсорів дніпропетровської єврейської громади, нащадка рабинів та меламедів [12]). Можна стверджувати, що участь у політичному житті представників єврейської громади визначали прагматичні та національно-культурні цінності. Разом з тим, обрання депутатами представників єврейської громади безумовно свідчить про високий рівень національно-культурної толерантності дніпропетровців.

Найбільш давні історичні корені серед провідних етносів міста мають українці. Однією із основних своєрідних історико-генетичних та духовних основ української політичної ідентичності міста виступають культурні та визвольні традиції запорізького козацтва. Територія, на якій було засновано місто наприкінці XVIII ст., здавна входила до ареалу розселення українських козаків. У 1635 р. на місці сучасного Дніпропетровська польським урядом для контролю за діями козаків та перекриття постачання Січі припасами й лісом з Самарських лісів була побудована фортеця Кодак (Старий Кодак). В тому ж році запорізькі козаки на чолі з І.Сулимою захоплюють цю фортецю. Недалеко на південний схід від неї у 1639 р. польським урядом було збудовано нову фортецю під такою ж назвою [13,с.19], що мала стати центром польської колонізації краю. Проте вже 1648 р. після початку Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького Кодак знову захоплюють козаки [21,с.43]. З заснуванням у 1645 р. Нового Кодаку, частина населення Старого Кодаку переселяється до ново-заснованого містечка. (З 1752 р. Новий Кодак стає центром управління запорізької Кодацької паланки, а з 1787 р. по 1791 р. виконував функції Катеринослава II (за твердженням Д.І. Яворницького)). З 1656 р. Старий Кодак переходить до володіння Запорозької Січі. На той час це було польсько-українське лоцманське місто, де жили фахівці з проведення плотів через дніпровські пороги. У цьому ж році тут була встановлена перша похідна православна церква в ім'я Архистратига Михаїла. Поляки тут мали свій релігійний центр – домініканський костюл [13,с.25]. Все це вказує на те, що ще з середини XVII ст. у поселеннях, на місці яких зараз знаходиться Дніпропетровськ, закладалися основи мультикультуралізму, терпимості до представників інших релігій та національностей. Одночасно можна стверджувати, що такої терпимості не було між агентами української козацької та російської імперської урбаністичних традицій. Замість терпимості, між ними швидше було протистояння. Так, у 1709 р. Старокодацьке поселення було спалене Російським каральним військом «щоб надалі не було прихистком для злодіїв» [13,с.26], до яких зараховували козаків. Справа в тому, що частина запорізьців брала участь у селянській війні 1707–1708 рр., а також підтримала гетьмана Лівобережної України Івана Мазепу у 1709 р.

Незабаром козаки відновили Старий Кодак, який було знову знищено за умовами Прутського трактату 1711 р. між Росією та Туреччиною. Пізніше фортецю знову відновили козаки. У 1720–х рр. її захопив кримський хан, а у 1733 р. козаки знову повертають її собі [15,с.247]. У період російсько-турецької війни 1736–1737 рр. Старий Кодак переважно стає україно-російським містом з православною релігійною культурою. У цей час настоятель усіх запорізьких церков – ієромонах Павло «збудував» нову похідну церкву в ім'я святого Архистратига Михаїла в слободі Старий Кодак для запорізьців та російських військ, що тут знаходилися [23,с.269]. Вже у 1748 р. на кошти запорізького козацтва було побудовано сталу дерев'яну церкву в ім'я святого Архангела Михаїла і до неї призначено постійний церковний причт [6,с.180].

З ліквідацією у 1775 році Запорозької Січі Старий Кодак було визначено державною слободою, а його населення поповнилося колишніми запорізькими козаками, яких зганяли з насиджених місць у слободі й містечка, де порядкувала вже нова адміністрація [6,с.180]. У березні 1785 року тут спорудили нову дерев'яну церкву в ім'я святого Архангела Михаїла [6,с.184], яка була розібрана за радянської влади в 1937 р.

Поряд із Старим Кодаком, важливу роль у розвитку української козацької урбаністичної традиції на території сучасного Дніпропетровська відігравав Новий Кодак. У 1645 р. це містечко було засновано польським урядом на місці поселення, яке виникло, за словами О.Репана, В.Старостіна та О.Харлана, не пізніше 1596 р. та виконувало функції забезпечення перевезень через Дніпро [13,с.37]. За твердженням І.С. Стороженка, у 1652 р. Б.Хмельницький побудував земляну фортецю Новий Кодак, що стала військово-адміністративним центром Кодацької паланки Запорозької Січі (з 1750 р.) (нині територія колишнього містечка Новий Кодак та його фортеці – один із житлових масивів Дніпропетровська, що має назву «Кайдаки») [18,с.42]. У Новому Кодаку розміщувалася військова паланка з паланочним полковником, військовою канцелярією, осавулом, соборною церквою зі священниками, були побудовані адміністративні будинки та громадські міста. У 1783 р. Новий Кодак набув статусу повітового міста. Приблизно до того ж часу належать згадки про місцевого городничого та Новокодацьке громадське правління. Можна стверджувати, що Новий Кодак представляв собою ранньомодерне українське місто. Воно мало тенденцію до сталого розвитку і було домінантним центром, який підносився над тодішніми державними слободами: Половицею, Кам'янкою Лоцманською та Старим Кодаком [13,с.248,217]. Дослідники О.А. Репан, В.С. Старостін та О.В. Харлан встановили, що розквіт Нового Кодака відбувався в XVIII ст., коли це місто набуває функцій адміністративного паланочного центру, у підпорядкуванні якого перебувало близько 12 тис. км² території на Правобережжі та дніпровські острови. Не менш важливим є висновок зазначених авторів про те, що «у територіальному та адміністративному плані Катеринослав Дніпровський є правонаступником повітового міста Новий Кодак, від якого було отримано повітові установи, певні елементи міської влади та територію міського округу» [13,с.248–249]. Факт «перетікання» Нового Кодака в Катеринослав підтверджується першоджерелами. У сучасній науковій літературі неодноразово зверталася увага на ті тексти першої та другої частини «Опису Катеринославського намісництва», в яких ішлося про Катеринослав, як про знову засноване місто із містечка Новий Кодак. Про географічний зв'язок Нового Кодака і Катеринослава засвідчив і указ Катерини II від 2 березня 1786 р. [13,с.230]. Інші першоджерела, зокрема «Записка про стан міста Катеринослава» (1820–ті рр.), підтверджують, що первісна територія Катеринослава формувалася із земель Нового Кодака та Новокодацької міської округи і за розмірами практично співпадала з ними. Заслугове на увагу думка авторів монографії «Палімпсест. Коріння міста: поселення XVI–XVIII ст. в історії Дніпропетровська» про те, що в 1784–1786 рр. «м. Катеринослав та м. Новий Кодак не розділяються і ви-

значаються як єдине ціле» та про те, що «на цьому етапі будівництва міста Катеринослава мова йшла не стільки про реальне формування зовсім нового міста, скільки про перенесення міського центру в межах певної міської території» [13, с. 233–234, 237]. Зрозуміло, що імперська влада потребувала нових символів присутності на колишніх землях Війська Запорозького Низового. Таким величним символом мав стати Катеринослав – за задумом російських можновладців – третя столиця імперії. Поглинення Нового Кодака було необхідно здійснити і з погляду на економічну доцільність. Тут була наявна людність, територія з певною інфраструктурою і вигідним географічним становищем. Не менш важливим чинником була його політична й ідеологічна несумісність з новою імперською епохою. Затемнення і поступове забуття топоніму Нового Кодака було важливе задля викреслення із свідомості громадян минулих часів Нової Запорозької Січі з її своєрідним паланочним адміністративно-територіальним устроєм, господарством та вольностями. Поглинення цього міста російським Катеринославом було складовою інкорпорації українських земель Наддніпрянщини до складу Російської імперії. За цих обставин у 1787 р. починає створюватися міфологема про заснування Катеринослава нібито на порожньому місці і, як правильно відмітили О.А. Репан, В.С. Старостін та О.В. Харлан, «при цьому відкидався не лише зв'язок (територіальний та юридичний) Катеринослава та Нового Кодака, а навіть власне існування Катеринослава до цього моменту, хоча воно вже було оформлене кількома указами та розпорядженнями» [13, с. 241]. Взяти хоча б указ Катерини II від 22 січня 1784 р. про перенесення Катеринослава з річки Кільчень на правий берег Дніпра «у Кодака». Початок 1790–х рр. характеризувався низкою адміністративно-територіальних реорганізацій, які впливали на статус і відносини Катеринослава і Нового Кодака. Як встановили зазначені автори, у 1790–1793 рр. Катеринослав і Новий Кодак чітко ідентифікувалися окремими населеними пунктами, а останній у 1793 р. отримав ранг містечка. Утім уже в 1795 р. Новий Кодак знов приєднується до Катеринослава, що закріплюється в 1796 р. [13, с. 239–241; 7, с. 152].

Крім Старого Кодака та Нового Кодака, територія, на якій було в 1787 р. започатковано губернське місто Катеринослав–Дніпропетровськ, охоплювала козацьку слободу Половицю (заснована у 1634 р. [17, с. 426]).

Як бачимо, заснування Катеринослава–Дніпропетровська не відбувалося на порожньому місці, а було підготовлено колонізацією Дикого Поля українським козацтвом. Колишні козацькі поселення стали невід'ємною частиною міста, дали поштовх до його ідентифікації в свідомості українців як міста козацької слави – Січеслава.

Однією із особливостей місцевості, на якій склалися історичні передумови для заснування в 1787 р. міста Катеринослава–Дніпропетровська, було те, що вона являла собою територію Великого цивілізаційного кордону, постійної боротьби та протистояння між різними цивілізаціями. Разом з тим, українське козацтво, яке заселило з кінця XVI ст. ці землі, виступало певним буферним чинником, свого роду комунікативним, зв'язуючим мостиком між різними державами, що були репрезентантами мусульманської, атлантичної (західної) та євразійської (східної) цивілізацій. Як відомо, українське козацтво вступало в союзи з татарами, поляками та росіянами. На цьому Великому цивілізаційному кордоні в безлюдних степових просторах Східної Європи йшли суперечливі процеси. У XV ст. тут відбувалося протистояння християнської і мусульманської цивілізацій під впливом експансії Османської імперії на європейські землі. У Східній Європі цей кордон наклався на споконвічний степовий кордон і отримав назву Великого кордону Східної Європи. Це був реальний кордон між Сходом і Заходом. Тут була обширна зона відчуження, яка отримала назву «Дике Поле». Це була свого роду «проклята земля», оскільки такі пустирі утворювалися там, де людські втрати перевищували третину населення. До козацької колонізації в XVI ст. територія Дикого Поля не заселялася понад тисячу років. З

виникненням Запорозької (Базавлуцької) Січі (1590–1638 рр.), яка утворилася шляхом об'єднання восьми січей, власне, і з'являються перші поселення, що згодом стали територією сучасного Дніпропетровська. Це с. Половиця (центр сучасного міста), місто–фортеця Старий Кодак (заснована поляками, згодом захоплена козаками; зараз – південна околиця Дніпропетровська), Лоцманська Кам'янка (у межах міста). Під час Чартомлицької Запорозької Січі (1652–1709 рр.) виникають місто–фортеця Новий Кодак (побудована в 1652 р. Б.Хмельницьким на місці побудованого в 1645 р. поляками містечка, зараз мікрорайон Дніпропетровська «Кайдаки»). У XVIII ст. виникають приватні козацькі зимівники, що стали невід'ємною частиною сучасного Дніпропетровська. Це Мандриківка (заснована козацьким осавулом А.Мандрикою, зараз територія сучасних житлових масивів Перемоги), а також Верхній Сад (сучасний парк ім. Л.Глоби) та Нижній Сад (сучасний парк ім. Т.Шевченка), що були засновані козацьким осавулом Л.Глобою та були викуплені у нього Г.Потьомкіним після заснування Катеринослава. До козацьких містечок, селищ та слобод, що стали житловими масивами сучасного міста, Г.К. Швидько також відносить Дівьку (походить від імені козака М.Дія), Сухачівку (походить від імені козака І.Сухача), Таромське (козацька слобода Таромське відома з 1704 р.), Одинківку (склалася зі зимівників та хуторів військових старшин казачього міста Самарь), Березанівка, Кам'янка, Ломівка, Мануйлівка (козацька слобода Мануйлівка відома з 1744 р., походить від імені козака Мануйла), Ігреня (на її місці козацький отаман І.Сірко розгромив татар у 1660 р.) [20, с. 112].

Історична пам'ять про козацькі корені міста була відновлена істориком, археологом, етнографом та академіком АН УРСР Д.І. Яворницьким в його творах «Історія запорозьких козаків» та «Історія міста Катеринослава», а він сам, завдяки І.Ю. Репіну, стає своєрідним козацьким символом Катеринослава–Дніпропетровська. Саме з нього великий російський митець під час роботи над полотном «Запорожці пишуть листа турецькому султану» створив образ писаря. У 1988 р. у Дніпропетровську був відкритий Будинок–музей Д.І. Яворницького, а у листопаді 1995 р. на могилі академіка в самому серці міста біля історичного музею, що носить його ім'я, було відкрито пам'ятник, який створили скульптор В.Наконечний та архітектор В.Мірошніченко. Яворницький у простому селянському одязі тримає великий хрест із зображенням козака на коні, що летить степом – алегорія, яка символізує справу всього життя різностороннього за фаховим покликанням вченого – відродження історичної пам'яті про Запоріжжя. Можна із впевненістю стверджувати, що образ Д.І. Яворницького для дніпропетровців став однією із варіацій утілення ідеального жителя міста, втіленням катеринославсько–дніпропетровської життєвої мрії поряд з іншими втіленнями ідеального жителя міста, що досягли успіху, такими як видатний губернатор та будівничий міста А.Я. Фабр, підприємець–меценат О.М. Поль, робітник–революціонер Г.І. Петровський (його ім'ям назване місто, проспект, площа, металургійний завод), керівник СРСР та покровитель міста Л.І. Брежнєв, керівник УРСР та покровитель міста В.В. Щербинський, представник творчої інтелігенції, письменник–борець проти хамства та лицемірства міських чиновників О.Т. Гончар, ініціатор та успішний організатор будівництва набережної Дніпропетровська Б.Я. Мільман, успішний директор великого підприємства О.М. Макаров (на його честь названа площа, вулиця, завод), видатний конструктор ракетної техніки М.К. Янгель, єдиний Президент України, що відпрацював два терміни, Л.Д. Кучма.

Д.І. Яворницький, що спочатку не знав української мови, став справжнім символом української громади міста, з яким було пов'язано відродження української національної культури. З 1904 р. при Державній Думі Катеринослава була створена комісія з перейменування деяких вулиць міста історичними назвами з історії місцевого краю, список яких (з 124–х вулиць) у 1906 р. склав саме Д.І. Яворницький. Він пропонував перейменувати в основному лише назви вулиць лише на окраїнах, на схилах ба-

лок та в робочих слобідках. Потьомкінський провулок він запропонував назвати Гайдамацьким (у 1913 р. він був за ініціативою Д.І. Яворницького перейменованим на вулицю О.М. Поля), вулицю Упорну на вулицю Кобзарську (зараз Глінки), вулицю Провіантську на Курінну (зараз Пастера). Як бачимо, Д.І. Яворницький планував надати топонімії міста українського козацького духу. Більшість його пропозицій залишилися нереалізованою, але такі «козацькі» назви вулиць як Курінна (зараз – Телевізійна), Отаманська (зараз – Сірка), Глобінська (на честь козацького осавула Л.Глоби) зусиллями Д.І. Яворницького з'явилися на карті міста. З ім'ям Д.І. Яворницького традиційно пов'язують ідею перейменувати в 1919 р. місто Катеринослав на Січеслав (у пам'ять про Запорозьку Січ), що намагалося здійснити тоді міське українське учительське товариство. Щоправда, українська громада міста так нічого тоді не зробила, щоб ця назва стала офіційною. Вона використовувалася українськими видавництвами в Катеринославі, українською діаспорою в радянські часи та стала своєрідним гаслом та символом належності до української діаспори в Дніпропетровську. Так, місцева організація Народного руху України мала з 1989 р. назву «Січеславська крайова організація Народного Руху України», як орган місцевої організації «Просвіта» з цього ж року виходила газета «Січеславський край». Місцеві осередки таких всеукраїнських політичних партій як Українська народна Партія, Конгрес українських націоналістів, ВО «Свобода» називають себе січеславськими обласними та міськими організаціями. В 2011 р. депутати від БЮТ подавали до Верховної Ради законопроект про перейменування 25 міст, у тому числі Дніпропетровськ на Січеслав [16], але він не був підтриманий.

Сьогодні про наявність представників української етнічної ідентичності Дніпропетровська можуть побічно свідчити опитування громадської думки щодо перейменування міста. Так, згідно з даними опитування, що було проведено дніпропетровським філіалом Інституту ім. Горшеніна, лише 7% жителів міста висловились за перейменування Дніпропетровська на Січеслав, тоді як 23,7% – на Катеринослав, а 65,3% – висловились проти перейменування міста, тобто за збереження назви Дніпропетровськ [14]. Отже, оскільки питання перейменування міста завжди було політично обумовленим, можна припустити, що лише 7% дніпропетровців сьогодні мають українську політичну ідентичність, 23,7% – російську політичну ідентичність, тоді як 65,3% – знаходяться в полоні радянської або пострадянської ідентичності.

Яскраво виявила себе українська політична ідентичність в радянські часи. Так, у червні 1968р. І.Г. Сокульський та М.Скорик склали та розіслали до центральних республіканських органів влади та місцевих партійних, комсомольських і радянських організацій «Лист творчої молоді Дніпропетровська», у якому спробували узагальнити всі факти репресій КДБ проти українських діячів протягом вересня – грудня 1968 р. У результаті автори листа були заарештовані, а в лютому 1970 р. засуджені за антирадянську агітацію та пропаганду. Серед переслідуваних осіб, звільнених з роботи чи виключених з комсомолу або партії, в «Листі» називаються: М.Скорик, В.Заремба, І.Опанасенко, Р.Степаненко, Г.Прокопенко, С.Левенець, В.Чемерис, М.Чхан, І.Сокульський, В.Корж, Г.Завгородній, О.Завгородній, О.Овчаренко, В.Семенешко, П.Вакаренко, М.Романушко, О.Водолажченко, Г.Маловик [2]. «Лист творчої молоді Дніпропетровська» з'явився внаслідок нищівної кампанії проти роману Олесья Гончара «Собор», опублікованого у №1 журналу «Вітчизна» за 1968 р. Особливо активно критикували роман у Дніпропетровську, де перший секретар обкому КПУ Олексій Федосійович Ватченко впізнав себе в негативному герої Володці Лободі. З цього часу О.Т. Гончар став свого роду символом української патріотичної інтелігенції в Дніпропетровську. Його іменем назвали одну з вулиць міста (колишню вулицю Кірова у 2003 р.) та Дніпропетровський національний університет (2008 р.). О.Ф. Ватченко навпаки став дніпропетровським антигероєм. Симптоматично, що коли вже після його смер-

ті в 1985 р. вулицю Калинову в Дніпропетровську назвали його іменем, піднялася хвиля протестів громадян та влада вимушена була скасувати рішення про перейменування.

Дніпропетровська українська ідентичність дається визнаки й сьогодні. Зокрема, в 2012 р. депутати міськради ухвалили рішення про перейменування низки вулиць «козацькими» назвами – вулицю Дружби на Бунчукову (від «бунчук» – символ влади козацьких отаманів), вул. Красіна на вул. Калнишевського (на честь останнього отамана Запорізької Січі), вул. Маяковського на вул. Паланкову (від назви основної адміністративно-територіальної одиниці Запорізької Січі), вул. Орловську на вул. Кошову (від назви кошових отаманів – однією із керівних посад Запорізької Січі). Це перейменування, хоча і відобразило прагнення носіїв української ідентичності міста, було викликано суто прагматичними розміркуваннями. Справа в тому, що перейменовані вулиці знаходяться у житловому районі Дніпропетровська Таромське, яке до 2006 р. було селищем у передмісті обласного центру. Після приєднання території цього селища до Дніпропетровська виникла проблема дублювання назв вулиць, що і була вирішена шляхом їх перейменування.

Якщо українська політична ідентичність яскраво виявляла себе протягом усього періоду існування Катеринослава–Дніпропетровська, то російська політична ідентичність мешканців міста в останні більш ніж 90 років, хоча спорадично й виявляла себе, в основному не мала політико–інституціалізованих форм.

Про початки формування російської політичної ідентичності Катеринослава–Дніпропетровська може йтися з 1786 р., коли головний ініціатор заснування міста Г.О. Потьомкін в своєму «Начертании города Екатеринослава» визначив його як третю, південну столицю Російської імперії, центр управління колонізаційними процесами на Півдні Росії [10], або з 1787 року, коли було офіційно закладене місто Катериною II (закладення російською імператрицею першого каменя в основу Спасо–Преображенського собору). Показово, що з 1797 р. по 1802 р. Катеринослав через наказ Павла I існував під назвою Новоросійськ, що вказувало на його російську належність.

Незважаючи на значну частину російського населення Дніпропетровська, важко говорити про конкретні політико–інституційні форми російської політичної ідентичності. Серед дніпропетровців немає також ключових або помітних фігур російського руху в Україні. Але, як вже вказувалося, 23,7% дніпропетровців висловлюються за перейменування рідного міста на Катеринослав, що може побічно свідчити про їх російську ідентичність.

Висновки. Отже, найбільш вагомими етнічними громадами Дніпропетровська є українська, єврейська та російська. Проте аналіз політичної ідентичності міста в етнічному вимірі дозволяє стверджувати, що етнічна ідентичність хоча і справляє значний вплив на політичну поведінку дніпропетровців, не відіграє визначальної ролі ані у виборчих кампаніях, ані в прийнятті політичних рішень. Найбільш рельєфно в політичному житті міста виявила себе українська політична ідентичність, але її свідомих носіїв серед дніпропетровців нараховується не більше 7%. Більшість дніпропетровців (65,3%) є носіями радянської або пострадянської політичної ідентичності з властивою для неї прихильністю до радянського минулого, символам радянської символічно–ціннісної матриці, демонстрацією інтернаціоналістських підходів, орієнтацією на патерналістські відносини та схильнянням перед номенклатурними працівниками. Найбільш ефективно, особливо останнім часом, серед етнічних груп міста діяли представниками дніпропетровської єврейської громади. Свій вплив на політику в Україні вони здійснюють в основному побічно, через фінансування політичних кампаній різних політичних сил. Єврейська політична ідентичність Дніпропетровська виявляє себе у демонстрації лояльності правлячим силам з одночасним наданням неопублічної підтримки опозиційним. Українська політична ідентичність виявляє себе в актуалізації козацького минулого міста, в позиціонування Дніпропетровська як одного із ключових міст в українській історії. Російська

політична ідентичність, хоча і має глибокі корені в минулому міста, не має помітного вираження в політичному житті Дніпропетровська.

Список використаних джерел

1. Днепропетровск стал еврейской столицей Украины. – Боголюбов // Фокус.ua. – Режим доступу: <http://focus.ua/society/157650/>
2. Дніпропетровська обласна організація Національної Спілки письменників України (ДОО НСПУ). – Режим доступу: <http://www.dnipropolit.org.ua/litunions/doorspu>.
3. Еврейская карта мира. – Режим доступу: <http://www.sem40.ru/world/ukraine.shtml>.
4. Журавель О. В начале 2012 года в Днепропетровске открывается еврейский центр // dnepr.info (Единый информационный портал). – Режим доступу: <http://dnepr.info/news/region/photo-menoradnepr>.
5. История еврейской общины. Сайт Днепропетровской еврейской общины. – Режим доступу: http://dj.com.ua/h_obchiny/?id=1.
6. Макаревський Ф. Матеріали для історико-статистического описання Екатеринославської Епархії: Церкви і приходи прошедшего XVIII столетия. – Екатеринослав, типография Я.М. Чаусского, 1880. – 1070 с.
7. Мицик Ю.А. Козацький край: нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського держуніверситету, 1997. – 176 с.
8. Найем М. Игорь Коломойский: «Если президентом станет Тимошенко, я себя вижу в эмиграции»... / Мустафа Найем, Сергей Лещенко // Украинская правда. – 2008. – 28 марта. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/03/28/4436519/>.
9. Національний склад населення Дніпропетровської області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – Дніпропетровськ: Дніпропетровське обласне управління статистики, 2003. – 116 с.
10. Начертание города Екатеринослава // Донесения князя Г.А. Потемкина–Таврического об управлении вверенными ему губерниями Новороссийской, Азовской, Екатеринославской, Харьковской и Таврической областью. 1776–1791 гг. / Російський державний архів давніх актів. – Ф.16. – Оп.1. – Спр.799.
11. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. / Под ред. Н.А. Тройницкого. – XIII. Екатеринославская губерния. – СПб.: Центральный статистический комитет МВД, 1904. – 234 с.
12. Пинчук негласно посетил Израиль // Itogi.ua. – 2009. – 28 сентября. – Режим доступа: <http://itogi.ua/society/332-2009-09-28-05-58-30.html>
13. Репан О. Палімпсест. Кориня міста: поселення XVI–XVIII століть в історії Дніпропетровська / О.Репан, В.Старостін, О.Харлан. – К.: Українські пропілеї, 2008. – 266 с.
14. Рыжков В. Днепропетровск? Екатеринослав? Сичеслав? // День. – 2010. – 16 ноября. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/dnepropetrovsk-ekaterinoslav-sicheslav>.
15. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького [Текст]: історическа література / А.О. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 678 с.
16. Скиданова М. Днепропетровск хотят переименовать в Сичеслав // Сегодня. – 2011. – 1 вересня. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/regions/dnepr/dnepropetrovck-khotjat-pereimenovat-v-sicheclav.html>.
17. Слабченко М.Е. Паланкова організація Запорізьких вольностей / М. Е. Слабченко // Джерела з історії Південної України / ред.: А.Бойко; Запорізьке наук. т-во ім. Я.Новицького, [та ін.]. – Запоріжжя: Тандем–У, 1999. – С.411–491.
18. Стороженко І.С. Степовий кордон України (XV–XVII ст.) // Історія міста Дніпропетровська. – Дніпропетровськ: Грані, 2006. – С.38–63.
19. Филатов Б. Революция в ресторане, или Откровения циничного ловкача // Обозреватель.ua. – 2005. – 24 ноября. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2005/11/24/64740.htm>.
20. Швидько Г.К. Пошуки істини (до початкової історії м. Дніпропетровська) / Г.К. Швидько // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті / відп. ред. С.І. Світленко. – Д., 2001. – Вип.1. – С.107–121.

21. Шевал'є П. Історія війни козаків проти Польщі. – К.: Топіріс, 1993. – 224 с.
22. Шмуэль Каминецкий // Мнения. Обозреватель. – Режим доступу: <http://mnenia.obozrevatel.com/info/12.htm>.
23. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. – Львів: Світ, 1990. – Т.1. – 319 с.

References

1. Dnepropetrovsk stal evreyskoy stolitsey Ukrainyi. – Bogolyubov // Fokus.ua. – Mode of access: <http://focus.ua/society/157650/>
2. Dnipropetrovs'ka oblasna organizaciya Nacional'noyi Spilky' py's'menny'kiv Ukrayiny' (DOO NSPU). – Mode of access: <http://www.dnipropolit.org.ua/litunions/doorspu>.
3. Evreyskaya karta mira. – Mode of access: <http://www.sem40.ru/world/ukraine.shtml>.
4. Zhuravel O. V nachale 2012 goda v Dnepropetrovske otkroetsya evreyskiy tsentr // dnepr.info (Edinyiy informatsionniy portal). – Mode of access: <http://dnepr.info/news/region/photo-menoradnepr>.
5. Istoriya evreyskoy obschinyi. Sayt Dnepropetrovs'koy evreyskoy obschinyi. – Mode of access: http://dj.com.ua/h_obchiny/?id=1.
6. Makarevskiy F. Materialy dlya istoriko-statisticheskogo opisaniya Ekaterinoslavskoy Eparhii: Tserkvi i prihodyi proshedshego XVIII stoletiya. – Ekaterinoslav, tipografiya Ya.M. Chausskogo, 1880. – 1070 p.
7. My'cy'k Yu.A. Kozacz'ky'j kraj: nary'sy' z istoriyi Dnipropetrovshhy'ny' XV–XVIII st. / Yu.A. My'cy'k. – Dnipropetrovs'k: Vy'd-vo Dnipropetrovs'kogo derzhuniversity'tetu, 1997. – 176 p.
8. Nayem M. Igor Kolomoyskiy: «Esli prezidentom stanet Timoshenko, ya sebya vizhu v emigratsii»... / Mustafa Nayem, Sergey Leschenko // Ukrainskaya pravda. – 2008. – 28 March. – Mode of access: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/03/28/4436519/>.
9. Nacional'ny'j sklad naseleniya Dnipropetrovs'koy oblasti (za dany'my' vseukrains'kogo perepy's'u naseleniya 2001 roku. – Dnipropetrovs'k: Dnipropetrovs'ke oblasne upravlinnya staty'sty'ky', 2003. – 116 p.
10. Nachertanie goroda Ekaterinoslava // Doneseniya knyazya G.A. Potemkina–Tavrisheskogo ob upravlenii vverennyimi emu guberniyami Novorossiyskoy, Azovskoy, Ekaterinoslavskoy, Harkovskoy i Tavricheskoy oblasti. 1776–1791 / Rosijs'ky'j derzhavny'j arxiv davnix aktiv. – F.16. – Inv.1. – Issue.799.
11. Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy Imperii, 1897 g. / Pod red. N.A. Troynitskago. – XIII. Ekaterinoslavskaya guberniya. – SPb.: Tsentralniy statisticheskiy komitet MVD, 1904. – 234 p.
12. Pinchuk neglasno posetil Izrail // Itogi.ua. – 2009. – 28 Sept. – Mode of access: <http://itogi.ua/society/332-2009-09-28-05-58-30.html>
13. Repan O. Palimpsest. Korinnyaya mista: poselennya XVI–XVIII stolit'v istoriyi Dnipropetrovs'ka / O.Repan, V.Starostin, O.Xarlan. – K.: Ukrayins'ki propileyi, 2008. – 266 p.
14. Ryzhkov V. Dnepropetrovsk? Ekaterinoslav? Sicheslav? // Den. – 2010. – 16 Nov. – Mode of access: <http://www.day.kiev.ua/ru/article/obshchestvo/dnepropetrovsk-ekaterinoslav-sicheslav>.
15. Skal'kovskiy A. Istoriya Novoyi Sichi, abo ostann'ogo Kosha Zaporoz'kogo [Tekst]: y'story'cheskaya ly'teratura / A.O. Skal'kovskiy. – Dnipropetrovs'k: Sich, 2003. – 678 p.
16. Skidanova M. Dnepropetrovsk hotyat pereimenovat v Sicheslav // Segodnya. – 2011. – 1 Sept. – Mode of access: <http://www.segodnya.ua/regions/dnepr/dnepropetrovck-khotjat-pereimenovat-v-sicheclav.html>.
17. Slabchenko M.Ye. Palankova organizaciya Zaporiz'ky'x vol'nostey / M.E. Slabchenko // Dzherela z istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny' / red.: A.Bojko; Zaporiz'ke nauk. t-vo im. Ya.Novy'cz'kogo, [ta in.]. – Zaporizhzhya: Tandem–U, 1999. – P.411–491.
18. Storozhenko I.S. Stepovy'j kordon Ukrayiny' (XV–XVII st.) // Istoriya mista Dnipropetrovs'ka. – Dnipropetrovs'k: Grani, 2006. – P.38–63.
19. Filatov B. Revolyutsiya v restorane, ili Otkroveniye tsinichnogo lovkacha // Obozre-vatel.ua. – 2005. – 24 Nov. – Mode of access: <http://obozrevatel.com/news/2005/11/24/64740.htm>.
20. Shvy'd'ko G.K. Poshuky' isty'ny' (do pochatkovoyi istoriyi m. Dnipropetrovs'ka) / G.K. Shvy'd'ko // Naddniptyans'ka Ukrayina: isty'chni procesy', podiyi, postati / vidp. red. S.I. Svitlenko. – D., 2001. – Vy'p.1. – P.107–121.

21. Sheval'ye P. Istoriya vijny' kozakiv proty' Pol'shhi. – K.: Tomiris, 1993. – 224 p.

22. Shmuel Kaminetskiy // Mneniya. Obozrevatel. – Mode of access: <http://mnenia.obozrevatel.com/info/12.htm>.

23. Yavorny'cz'ky'j D.I. Istoriya zaporoz'ky'x kozakiv. – L'viv: Svit, 1990. – T.1. – 319 p.

спровокував активну дискусію навколо даних історичних подій в політичних, наукових та громадських колах України та Польщі. Звичайно, й засоби масової інформації обох країн не залишились осторонь, публікуючи чисельні статті з «волинської тематики», ретранслюючи погляди істориків та даючи власні оцінки цим контроверсійним сторінкам минувщини. Саме публікації в ЗМІ є одним з